

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ОВС І ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9.075

Я. С. Андрушко

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Здійснено емпіричний аналіз взаємозв'язку професійної ідентичності та психологічних захистів майбутнього міліціонера. Розглянуто психологічний захист як систему захисних функцій організму з протидії впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що регулює свідомі і несвідомі шари психіки особистості, а професійну ідентичність – як усвідомлення своєї приналежності до конкретної професії. На емпіричному рівні встановлено, що показник професійної ідентичності позитивно взаємодіє з комунікативними захистами, а негативно – з первинними захисними механізмами.

Ключові слова: ідентичність, механізми психологічного захисту, професійна ідентичність, статуси ідентичності, майбутній працівник органів внутрішніх справ.

Постановка проблеми. Сьогодні потреба людини в ідентичності за значущістю посідає одне з перших місць. Феномен ідентичності виникає в межах глобальної проблематики, у контексті існування людського роду. Переживання ідентичності актуалізується в соціальній, етнічній, гендерній, професійній сферах життя людини. Однак професійна ідентичність є тією предметною частиною досліджень, яка перебуває на стадії становлення. Безсумнівно, що соціально-психологічні реалії потребують нової генерації фахівців: свідомих, здатних до вольового й адекватного реагування на впливи зовнішнього середовища, особистостей, які усвідомлюють свою соціальну роль і відповідальність за міжособистісні взаємини у колективі.

Вивчення проблеми професійної ідентичності набуває подвійної значущості, оскільки частота прояву неусвідомлюваних психологічних захистів може призвести до перетворення їх у постійне тло професійного життя, а це може бути підґрунтям зниження ефективності професійної діяльності як процесу. Сукупність психологічних новоутворень особистості, які виникають у процесі цієї перебудови, дозволяє майбутньому працівникові набути професіоналізму і згодом відшліфувати його практикою, однак для цього первинно треба виховати такого правоохоронця.

Виявлення проблеми психологічних захистів і професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ та їхній взаємозв'язок цікаві як у теоретичному, так і в прикладному контекстах. На підставі отриманих результатів дослідження можна надати рекомендації щодо формування конструктивних механізмів захисту та позитивної професійної ідентичності, що сприятиме ефективній діяльності особистості правоохоронця.

Стан дослідження. У працях багатьох вітчизняних науковців наголошується на тому, що поширення терміна «ідентичність» у наукових роботах пов'язують із досягненнями Е. Еріксона, який попередниками власної концепції називав В. Джемса, З. Фрейда, Ч. Дарвіна [1; 4; 6]. Водночас у сучасній психологічній науці професійну ідентичність розглядають як: здатність до саморозвитку особистості (С. Максименко); акмеологічну основу становлення особистості як професіонала (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, О. Варфоломеєва, А. Деркач, Н. Кузьміна, Л. Орбан-Лембрик); розвиток ідентичності як творчого потенціалу особистості (О. Білібін, В. Клименко, В. Романець, Ю. Максименко); реалізацію цілісного, інтегративного, суб'єктивного підходів до розвитку та формування професійної ідентичності особистості (М. Боришевський, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Селіванов, Т. Титаренко).

Узагальнюючи думки таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Г. Костюк, С. Рубінштейн, В. Просьолов, Л. Шнейдер, У. Родігіна, С. Дружилов, Р. Бернс, Є. Гофман, Дж. Марсія та ін., ми зробили висновок про те, що професійна ідентичність є як об'єктивним, так і суб'єктивним явищем, яке обумовлює сукупність професійних характеристик (норм, ролей, статусів) особистості та сприяє ефективному виконанню функціональних обов'язків. А зворотній процес пов'язаний із об'єктивним і суб'єктивним відторгненням цієї єдності, ригідністю професійних характеристик індивіда та є професійним відчуженням.

Дослідження концепції механізмів психологічних захистів та їх розмаїття є вирішальним для розуміння індивідуального, внутрішнього

світу людини, а особливо, коли ця людина – майбутній правоохоронець, особа, яка дбає не тільки про свої, а й інтереси громади та суспільства загалом.

Психологічні захисти як особливе психологічне явище первинно вивчено у фрейдизмі, який тлумачив його, зважаючи на примат несвідомого, інстинктивного (більшою мірою сексуального) початку, яке в результаті зіткнення із «захисними механізмами» свідомого Я (внутрішньою «цензурою») зазнає різних перетворень (витіснення, сублімація та ін.). Трактуювання психологічних захистів у напрямках психології є різнобічним [7; 10]. Так, у неофрейдизмі визначено необхідність реалізації психологічних захистів у виникненні у суб'єкта почуття неповноцінності, загрози цінності й значущості особистості. Представники персоналістичних теорій вважають психологічні захисти наслідком суперечностей у структурі Я. Мета захисного процесу – це досягнення згоди між реальними компонентами свідомості та Я-концепцією. У радянській психології проблема психологічних захистів розглядалася з позиції марксистського вчення про особистість. Сучасні українські дослідники механізмів психологічного захисту пропонують розрізнати патологічні психологічні захисти і нормальні, які вважаються профілактичними, постійно присутніми у нашому повсякденному житті, і слугують звичайною складовою людської свідомості (Т. Рисинець, А. Гіряк, Т. Яценко, О. Максименко та ін.).

Результати теоретичного аналізу літератури дали змогу операціоналізувати категорію психологічних захистів і визначити їх як систему опірних функцій організму щодо протидії впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що регулює свідомі та несвідомі прошарки психіки особистості, а також виконує амбівалентні функції у життєдіяльності людини: знімає особистісну напругу і зменшує прояв тривожних і фрустраційних станів особистості, водночас може блокувати поряд із деструктивними (агресія, уникання) вияв адаптивних поведінкових реакцій.

Як зазначено у дослідженнях О. Бодальова, П. Макаренка, Л. Суботіної та ін., невід'ємними основами подальшого дослідження є твердження про те, що, по-перше, психологічний аналіз правоохоронця повинен ґрунтуватися на розгляді його індивідуальних особливостей як показника «глибини» суб'єкта правоохоронної діяльності; по-друге, досягнення професійної зрілості суб'єкта правоохоронної діяльності можливо тільки за умови «вписування» його в комплексну структуру всього життєвого шляху [2; 5]. Тобто психологічне дослідження майбутнього працівника органів внутрішніх справ дає змогу проаналізувати особу міліціонера в площині професійної діяльності

з позиції розуміння «умов, які необхідні для того, щоб він розвивався як індивідуальність у своїх іпостасях індивіда, особистості та суб'єкта, через мікроакме виходив би на рівні своїх великих акме на ступені дорослості і як громадянин, і як професіонал, і як чоловік, і як батько» [9; 11].

Мета статті полягає у тому, щоб установити зв'язок між психологічними механізмами захисту та професійною ідентичністю майбутнього працівника правоохоронних органів.

Виклад основних положень. Для реалізації мети статті здійснено емпіричне дослідження на базі Львівського державного університету внутрішніх справ. У ньому взяли участь курсанти 1–5 курсів. Загальна вибірка досліджуваних становить 450 осіб. Як психодіагностичний інструментарій використано такі методики: опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика-Келлермана-Конте (Life Style Index), «Опитувальник захисних стилів» (М. Бонда, адаптація О. Туник), методику «Домінуюча стратегія психологічного захисту» В. Бойко, «Методику вивчення професійної ідентичності» (Л. Шнейдер) [3; 12]. Під час опрацювання результатів використано пакет статистичних програм SPSS – Statistical Package for Social Science. Аби переконатись у тому, що існує взаємозв'язок із професійно орієнтованими патернами та механізмами психологічного захисту у курсантській молоді, застосовано кореляційний аналіз (r-коефіцієнт Пірсона). Отже, проаналізуємо виявлені зв'язки детальніше.

Шкала «миролюбність» обернено корелює зі шкалою «дифузна ідентичність» ($r = -0,100$, $p < 0,05$). Такий показник засвідчує, що майбутній правоохоронець у професійній та міжособистісній взаємодіях орієнтується на компромісне вирішення завдань чи конфліктів. Це означає, що курсантська молодь володіє чітко визначеними переконаннями та цінностями.

Шкала «неадаптивні психологічні захисти» перебуває у оберненому кореляційному зв'язку зі шкалами «професіонал» ($r = -0,163$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,143$, $p < 0,01$). Тобто застосування неефективних захисних механізмів автоматично знижує рівень професійних домагань та оцінки себе як професіонала і призводить до формування псевдопозитивного типу професійної ідентичності. Це може свідчити про орієнтацію курсантської молоді на подолання власних внутрішніх проблем, а не на професійну спрямованість, адже у режимі постійної дисципліни і контролю людині складно адекватно оцінювати та аналізувати себе як майбутнього фахівця, а тим паче як звичайну особистість зі своїми проблемами, прагненнями тощо. Окрім цього, такий зв'язок указує на те, що за використання

майбутнім правоохоронцем неадаптивних психологічних захистів (регресія, уникнення, проекція тощо) йому складно ідентифікувати себе з обраною професією, адже низький рівень особистісного професійного самовизначення, пасивна позиція щодо власного професійного майбутнього ускладнюють процес професійної ідентифікації та освоєння нової соціальної ролі.

Тому, за наявності досягнутої позитивної професійної ідентичності, людина здатна адекватно оцінювати свій професійний рівень і орієнтується на те, щоб почерпнути якомога більше необхідної інформації для формування у собі якісних характеристик справжнього професіонала.

Шкала «самопринижуючі захисні механізми» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «непрофесіонал» ($r = 0,106$, $p < 0,05$). Ці результати можуть означати те, що особистості з домінуючими самопринижувальними механізмами захисту схильні вважати себе непрофесіоналами, тому таким особам складно набути професійної ідентичності. Це може пояснюватися наявністю внутрішньої невпевненості у собі та високого рівня особистісної тривожності. Це пов'язано з тим, що курсантська молодь, хоча і не позиціонує себе як професіоналів, однак прагне набути всіх необхідних навиків, умінь і знань, аби довести свою корисність суспільству та потрібність цієї професії людству.

Самопринижувальні захисти обернено корелюють із типом професійної ідентичності «псевдопозитивна ідентичність» ($r = -0,103$, $p < 0,05$).

Це означає, що курсантській молоді, яка використовує псевдоальтруїзм, формування та інші механізми захисту цієї групи, зорієнтовані на виконання соціально бажаних ролей, наприклад «праведника», «доброго поліцейського».

Це може виявлятися у псевдолабільності професійної Я-концепції, викривленому образі правоохоронця.

Водночас шкала «витіснення» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «агресія» ($r = 0,098$, $p < 0,05$), «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,308$, $p < 0,01$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,222$, $p < 0,01$), «самопринижувальні захисні механізми» ($r = 0,103$, $p < 0,01$); та в оберненому зі шкалами: «миролюбність» ($r = -0,158$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,108$, $p < 0,01$).

Отже, для досліджуваної молоді з домінуванням витіснення притаманна агресивність у діях, поведінці або вербальних реакціях, що може свідчити про їхній низький рівень адаптованості до зовнішніх і внутрішніх впливів. Це зумовлює використання малоефективних,

примітивних захистів, водночас негативно позначається на процесі професіоналізації майбутнього правоохоронця, адже, використовуючи витіснення як один із найбільш універсальних психозахистів, людина легко може забути про взяті на себе зобов'язання, професійні домовленості, обіцянки, тобто вона насправді забуває, ігнорує очевидні факти.

Виявлено обернений зв'язок механізму захисту «регресія» за такими шкалами: «миролюбність» ($r = -0,194$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,178$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,109$, $p < 0,01$).

Повертаючись від вищих за рівнем організації форм поведінки до нижчих, не залишається місця на професійну реалізацію, спостерігається криза ідентичності, що може бути пов'язана із незадоволенням власним соціальним статусом, оскільки навчально-виховний процес курсантської молоді триває в умовах надзвичайної суворості, подекуди навіть жорсткості, тобто, перебуваючи в умовах підвищеної відповідальності, курсант може відчувати тиск і як результат застосування моделей регресивної поведінки.

Обернений кореляційний зв'язок простежується між шкалами «заміщення» та «миролюбність» ($r = -0,168$, $p < 0,01$), «професіонал» ($r = -0,242$, $p < 0,01$), «тип професійної ідентичності» ($r = -0,124$, $p < 0,01$). Якщо людина переспрямовує власну негативну енергію у неконструктивне русло, апріорі вона не спиралась на власну когнітивну сферу, а на ті первинні інстинкти, які притаманні кожній людині. Окрім цього, під час використання індивідом психологічного захисту заміщення зменшується вірогідність професійної реалізації та професійної ідентифікації, адже людина в такому разі переорієнтовується з професійного виміру свого життя на особистісний. Попередньо встановлено, що досліджуваним із домінуючим захистом заміщення притаманна дифузна ідентичність, спостерігається відсутність чітких цілей, цінностей у професійній сфері. Однак ми це пов'язуємо із раннім віком, недостатністю професійного досвіду та індивідуальними особливостями досліджуваних.

Натомість шкала «заперечення» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами: «миролюбність» ($r = 0,105$, $p < 0,05$), «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,185$, $p < 0,01$), «самопринижувальні захисні механізми» ($r = 0,170$, $p < 0,01$). Оскільки основною формулою заперечення є: «Небезпеки немає. Нічого не бачу, нічого не чую», такий мотив може слугувати бар'єром для особистості та призвести до ненормативних дій з боку індивіда. Зауважимо, що використання механізму заперечення у дорослому віці свідчить

про дезадаптованість особистості та значні спотворення у сприйнятті реальності.

Про це засвідчують зв'язки між захистами, які спотворюють образ, і запереченням. За наявності мотиваційних конфліктів знижуються прагнення до задоволення вторинних потреб особистості, які у нашому випадку можуть бути пов'язані з професійним становленням і навчанням.

Окрім цього, шкала «заперечення» обернено взаємодіє зі шкалою «дифузна ідентичність» ($r = -0,87$, $p < 0,05$). Пов'язуємо це з тим, що людина під впливом негативного досвіду може відкидати суперечливу та неприйнятну ситуацію. Тобто, намагаючись уникнути загрози, зникає потреба активно формувати свою професійну позицію та статус.

Шкали «регресія» та «заміщення» прямо корелюють зі шкалою «дифузна ідентичність», $r = 0,136$, $p < 0,01$ та $r = 0,195$, $p < 0,01$ відповідно.

Цілком закономірним є виявлені зв'язки, оскільки заміщення та регресія належать до примітивних і неадаптивних психозахистів, тому і позитивний взаємозв'язок із дифузним типом професійної ідентичності вказує на певну невизначеність у пріоритетах і майбутньому як правоохоронця.

Натомість шкала «компенсація» прямо корелює зі шкалами «неадаптивні психологічні захисти» ($r = 0,192$, $p < 0,01$) та «захисти, які викривляють образ» ($r = 0,251$, $p < 0,01$).

Такий результат може означати, що представники курсантської молоді можуть прагнути довести собі та близьким власну професійну спроможність, здатність реалізуватися, що призведе до соціального престижу і самоповаги.

У прагненні реалізуватися в одній сфері не варто забувати про постійний саморозвиток особистості у всіх проявах (і професійному, і особистісному), адже майбутнім правоохоронцям необхідно адекватно сприймати себе як професіоналів, аби об'єктивно оцінювати навколишню дійсність і себе в ній.

Шкала «професіонал» перебуває у оберненому кореляційному зв'язку зі шкалою «уникнення» ($r = -0,089$, $p < 0,05$). Це означає, що курсантська молодь, якій притаманно позиціонувати себе як професіонала своєї справи, схильна мотивувати себе до досягнення цілей, водночас вони не уникають відповідальності, а навпаки – беруть її на себе і не економлять інтелектуальні чи емоційні ресурси.

Водночас шкала «тип професійної ідентичності» прямо корелює зі шкалою «миролюбність» ($r = 0,092$, $p < 0,05$). Цей результат

засвідчує те, що досліджувані, які володіють статусом сформованої професійної ідентичності, схильні використовувати миролюбну стратегію психологічного захисту у міжособистісній комунікації та зорієнтовані на формування потужної когнітивної основи для майбутньої професійної реалізації.

Можемо стверджувати, що такі зв'язки закономірні, адже описані особливості шкали спираються на когнітивну сферу особистості та на індивідуально-типологічні особливості людини.

Отож, ми з'ясували основні кореляційні зв'язки у представників курсантської молоді за показниками професійної ідентичності та механізмами психологічного захисту.

З огляду на це, варто зауважити, що взаємозв'язок між показниками професійної ідентичності та механізмами захисту є очевидним.

На нашу думку, професійна ідентичність є центральним поняттям, яке вміщує такий особистісний конструкт, як психологічний захист, відповідно відбувається взаємодія на трьох рівнях:

1) когнітивному – пов'язаний з функціонуванням вищих та адаптивних механізмів захисту (раціоналізація);

2) емоційному – пов'язаний з функціонуванням психозахистів, які є малоадаптивними та спрямовані на відмову від вираження справжніх емоцій (самопринижувальні захисти);

3) поведінковому – пов'язаний з функціонуванням неадаптивних і захистів, які спотворюють сприйняття навколишньої дійсності (захисти, які викривляють образ).

Висновки. Аналіз літератури засвідчує наявність великої кількості досліджень професійної ідентичності та психологічних захистів поодиноці.

Однак інтеграція цих психологічних феноменів під час дослідження майбутніх правоохоронців дозволила зробити висновки щодо їх взаємодії, а саме: дослідження психологічних захистів курсантської молоді дало змогу розглядати цей феномен не лише в діяльності внутрішньоособистісної взаємодії структур особистості, а й у процесі професійно спрямованої діяльності.

Зокрема, вдалося встановити, що показник професійної ідентичності позитивно взаємодіє з комунікативними захистами (миролюбність, уникнення, агресія), а негативно – з первинними захисними механізмами (проекція, заперечення). Такий статус професійної ідентичності, як дифузія, сприяє використанню людиною регресії, заміщення та невикористання миролюбного комунікативного захисту. Перспектива подальших досліджень пов'язана з вивченням іннова-

ційних шляхів корекції неадаптивних психозахисних патернів поведінки курсантської молоді.

1. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А. С. Борисюк. – Ч.: Книги-XXI, 2010. – 440 с.

2. Васильев В. Л. Юридическая психология: учебник для вузов / В. Л. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1991. – 464 с.

3. Вассерман Л. И. Методика для психологической диагностики способов совладания со стрессовыми и проблемными для личности ситуациями: пособие для врачей и мед. психологов / Л. И. Вассерман, Б. В. Иовлев, Е. Р. Исаева. – СПб.: Типография СПб НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2009. – 38 с.

4. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2003. – 320 с.

5. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход / С. А. Дружилов. – Х.: Гуманитарный Центр, 2011. – 296 с.

6. Єгорова Є. Психологічні проблеми розвитку особистості у процесі набуття професії / Є. Єгорова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2007. – № 3. – С. 99–105.

7. Защитные механизмы личности: методические рекомендации; сост. проф. В. В. Деларю. – Волгоград: ВолгГАСА, 2004. – 48 с.

8. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж: МОДЭК, 1996. – 224 с.

9. Макаренко П. В. Професійна «Я-концепція» майбутніх фахівців правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / П. В. Макаренко. – Х., 2001. – 19 с.

10. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: понимание структуры личности в клиническом процессе / Н. Мак-Вильямс. – М.: Класс, 2007. – 480 с.

11. Субботина Л. Ю. Психологическая защита и стресс / Л. Ю. Субботина. – Х.: Гуманитарный Центр, 2013. – 300 с.

12. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2007. – 128 с.

Андрушко Я. С. Эмпирическое изучение взаимосвязи психологических механизмов защиты и профессиональной идентичности будущего правоохранителя

Проведен эмпирический анализ взаимосвязи профессиональной идентичности и психологических защит будущего милиционера. Рассмотрено психологическую защиту как систему защитных функций организма по противо-

действию влияния внешних и внутренних факторов, которая регулирует сознательные и бессознательные слои психики личности, а профессиональную идентичность – как осознание своей принадлежности к конкретной профессии. На эмпирическом уровне установлено, что показатель профессиональной идентичности положительно взаимодействует с коммуникативными защитами, а отрицательно – с первичными защитными механизмами.

Ключевые слова: идентичность, механизмы психологической защиты, профессиональная идентичность, статусы идентичности, будущий работник органов внутренних дел.

Andrushko Ya. S. Empirical studies of the relationship of psychological defense mechanisms and professional identity of the future law enforcement worker

In the article the empirical analysis of the relationship of professional identity and psychological protection of the future law enforcement worker is made. The content of the concepts of «professional identity» and «psychological defense» are given too. The proposed description of the content of identity allows its penetration to all levels of socio-psychological and subjective psychological reality.

The author examines the psychological defense system as carts functions to counter the influence of external and internal factors regulating the conscious and unconscious layers of the psyche of the individual and professional identity – as the awareness of belonging to a particular profession. The function of psychological defense is the «removal» of the sphere of consciousness injuring negative personal experiences.

Psychological defense as a special psychological phenomenon was initially studied in freudianism who interpreted it basing on the primacy of the unconscious, instinctive (increasingly sexual) start, which in a collision with «protective mechanisms» becomes conscious I (internal «censorship»), and undergoes various transformations (repression, sublimation, etc.). Treatment of psychological defenses in the areas of psychology is versatile. Neofreudianism determines the need to implement psychological defenses in the event of the subject's feelings of inferiority, the threat of value and importance of the individual. Personalistic theory (personalism) considers psychological defense as consequence of differences in the structure I, the ultimate goal is a protective process of reaching an agreement between the actual components of consciousness and self-concept. In Soviet psychology the problem of psychological defense was considered from the standpoint of the Marxist theory of personality.

It was proved at the empirical level the relationship between professional identity and protection mechanisms in future police officers. In particular, it was found that the rate of professional identity interacts positively with communication protection (peacefulness, avoidance, aggression) and negatively – from primary protective mechanisms (projection, denial).

Key words: identity, psychological defense mechanisms, professional identity, status identity, the future law enforcement officer.

Стаття надійшла 5 листопада 2015 р.